

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.134>
УДК 81'20:929Клименко(049.32)

О.М. ДАНИЛЕВСЬКА, доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: od3556261@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7847-8499>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКОВІ НІНИ ФЕДОРІВНИ КЛИМЕНКО: РОЗВИТОК І ЛІНГВІСТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

**Рецензія на: *Мови і мовознавство у XXI столітті:
нові явища – нові завдання. До 85-ліття від дня народження
доктора філологічних наук, професора,
члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко***

Київ: Інститут української мови НАН України, 2025.

Працям, присвяченим ушануванню пам'яті видатних мовознавців, належить особливе місце в науковому дискурсі. Адже вони дають змогу висловити вдячність ученому, чиім іменем об'єднані розвідки авторів, переосмислити доробок, що вже став лінгвістичною класикою. І водночас мають на меті продемонструвати розвиток ідей дослідника, засвідчити його інтелектуальну присутність у сучасному просторі науки та культури загалом, чим довести слушність твердження про вагу думки як вияву Творчого Духу для цивілізаційного поступу тієї або тієї спільноти. Рецензована монографія присвячена світлій пам'яті Ніни Федорівни Клименко — людини велико-

Цитування: Данилевська О.М. (2026). Концептуальні засади вивчення української мови в науковому доробкові Ніни Федорівни Клименко: розвиток і лінгвістичні перспективи. [Рецензія на: *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища – нові завдання. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко*]. *Українська мова*, 1 (97), 134–141. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.134>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

го таланту й надзвичайної внутрішньої сили. Її постать поєднує в собі непересічний інтелектуальний потенціал із моральним стрижнем і крицевим характером — якості, якими зазвичай характеризують харизматичні особистості. Ця харизматичність дослідниці — невидиме, але відчутне енергетичне тло, що живить рідкісний для колективних наукових праць емоційний чинник сприйняття тексту — хоч і створеного різними авторами, проте цілісного за задумом та ідейним спрямуванням. Книжку вирізняє не просто логічна стрункність, реалізована вдалим компонованням уміщених у ній матеріалів, а майже сюжетний рух думки, який викликає в читача, крім дослідницького інтересу, ще й емоційний відгук, бо за кожною статтею вловлюється незрима реакція ювілярки. У можливості відчувати цю живу людську реакцію як подив, захоплення, утіху, поживу для роздумів — незаперечна перевага рецензованої праці, що робить її цікавою для читацького загалу. У цьому «олюдненні» наукового тексту, якого досягли автори монографії та її наукові редактори, — данина пам'яті Ніни Федорівни. Нездарма, звертаючись до читачів, наукові редактори видання Є.А Карпіловська та Л.П. Кислюк наголошують саме на ціннісному ідеалові ювілярки «жити по совісті», що для учнів, послідовників, колег, усіх, хто знав Ніну Федорівну, і є її найважливішим життєвим уроком. Зауважимо: такий підхід до укладання колективної мовознавчої праці надзвичайно актуальний з погляду переосмислення філософських засад науки як форми суспільної свідомості, що набув особливої гостроти в епоху постправди. Для Ніни Федорівни Клименко її життєве кредо «*Жити по совісті, шанувати людей і чесно робити свою справу*» — це без перебільшення кодекс чести українського вченого, настанова, всотана свідомістю з античної спадщини й утілена в переконанні, що наукову діяльність, як і будь-який інший вияв творчості, належить оцінювати в етичних категоріях.

Утім актуальність та значення наукового тексту узвичаєно оцінювати за очевиднішими критеріями — проблематикою, глибиною аналізу, обґрунтованістю висновків, перспективами поглиблення оприлюднених у ньому ідей. Із цього погляду рецензована книжка може претендувати на роль етапної для кожної з галузей мовознавства, до розвитку яких доклала праці Н.Ф. Клименко, — а це морфеміка, словотвір, лексикологія, лексикографія, структурна лінгвістика (зокрема, автоматизований аналіз мови, автоматичне опрацювання текстів, автоматизація лексикографічної роботи), вивчення в зіставному аспекті мовних фактів української і новогрецької мов тощо. Власне, розвиток наукових ідей ювілярки покладено в основу структури монографії, яка складається із чотирьох розділів: 1) «Форма та семантика мовних одиниць у словниках і текстах: сучасність та історія»; 2) «Мовна картина світу: проблеми аналізу та лексикографування»; 3) «Термінознавчі студії у ХХІ столітті: нові проблеми і методи дослідження»; 4) «Зустріч мов — зустріч культур». Логічно виправданими й надзвичайно цінними є бібліографічні покажчики «Праці Н.Ф. Клименко та за її участю, видані у ХХІ столітті» і «Праці співробітників відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української

мови НАН України, видані у XXI столітті». Принагідно зауважимо, що логіка укладання монографії підпорядкована принципів єдності форми і змісту. Відзначимо, що за рівнем реалізації цього принципу рецензована праця може слугувати взірцем для колективних видань, і це вважаємо ще однією підставою оцінювати її як визначну віху в українській лінгвістиці першої третини XXI ст. Промовистою щодо цього є надзвичайно широка географія авторів і репрезентованих ними мовознавчих шкіл. Книжка містить розділи, написані українськими науковцями з Києва і Кропивницького, Харкова і Львова, Вінниці та Луцька, Кривого Рогу, Дрогобича й Івано-Франківська, а також дослідниками з Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії та ін. У монографії висвітлено широкий спектр актуальних проблем граматики і словотвору, лексикології і лексикографії, перекладознавства, когнітивної, функціональної та контрастивної лінгвістики, теорії та практики міжмовної і міжкультурної комунікації на матеріалі різних мов Європи — української, англійської, польської, сербської, словацької, словенської, хорватської. Неформальний підхід до структурування праці є наочним утіленням широти зацікавлень ювілярки, що бачила українську мову не лише в колі слов'янських мов, а й у контексті загальноєвропейського мовного простору, зокрема через спільну елліністичну спадщину.

Уміщені в монографії розвідки позначені яскравим новаторством — чи то в проблематиці статей, чи то в методології, яку застосовують автори, чи то в залученні нового матеріалу — гостро актуального саме «тут і тепер». Для прикладу проаналізуємо проблематику першого розділу книжки. Це, зокрема, питання історичних змін у лексичній системі української мови і дослідження процесів її тяглості, що визначають тенденції слововживання в сучасній мовній практиці (*Л.П. Гнатюк*), історія словотвірних типів неозначених займенників (*Р.О. Коца*), особливості функціонування комісивів у текстах інавгураційних промов Президентів України періоду відновлення незалежності України (*Н.Г. Горголюк*), правопис новітніх запозичень (*К.Г. Городенська*), словотвірна парадигма родового відмінка (*І.Т. Кузьма*), перспективи розроблення лінгвістичного і програмного забезпечення автоматичного створення лексику слів — асоціатів емоцій в українськомовному тексті для розпізнавання емоцій та виявлення емоційного забарвлення будь-якого писемного тексту (*Н.П. Дарчук*), специфіка вживання кліше в текстах різних стилів та жанрів (*З.Г. Козирева*), теоретичні аспекти сучасної дериватології та практика застосування її здобутків у продукуванні номенів на позначення осіб за професійною діяльністю в чинному «Класифікаторі професій» (*Ж.В. Колоїз*), поглиблення теорії персональної лінгвістики на прикладі аналізу афористикону щоденника О.П. Довженка (*Т.А. Космеда*), словотвірний потенціал коренів грецького походження в білоруській мові (*О.О. Лукашанець*), нові явища в українській молодіжній лексиці (*О.Г. Лукашанець*), нові підходи в дослідженні сучасного політичного дискурсу на прикладі моделювання семантичного простору «Держава» (*О.А. Матковська*), функційний потенціал аббревіатурних слів у текстах романів Ю.М. Щербака (*І.А. Самойлова*), особливості неологізації англomовного інтернет-дискурсу

(*Н.В. Скибицька*), проблема фемінітивів у словенській та хорватській мовах (*І. Страмлич-Брезник*), потенціал усічення в системі сучасного словотворення (*М.Ю. Федурко*), роль мови в колективній культурі спротиву в умовах повномасштабної війни РФ проти України, передусім в аспекті формування арсеналу маркерів мовної протидії військовій агресії (*Г.М. Сютя*).

Попри надзвичайно широке коло охоплених тем і різноманітність підходів, що їх утілюють автори, праця є цілісною у прагненні осмислити новітні тенденції, які визначають місце мови в сучасних цивілізаційних процесах у глобальному вимірі. Дослідники соціальних змін констатують, що в цифровому світі істотно посилюються функції мови як інструменту впливу, влади, як чинника соціальної стратифікації, потужного знаряддя розподілу ресурсів. Феномен глобальних інформаційних систем, технологічний прорив, зумовлений поширенням штучного інтелекту — комп'ютерних програм, здатних обробляти і генерувати людську мову, визначає чільне місце лінгвістики в системі наук. Саме цю ідею сконцентровано в назві рецензованої монографії «Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання». Кожна стаття книжки — це аналіз унікального і водночас універсального явища, а представлення їх у системі вибудовує єдине об'єктивне дзеркало, у якому соціум може побачити себе справжнім — дзеркало мови. Показовою ілюстрацією цієї загальної тенденції є короткий історичний екскурс щодо мовних інструментів спротиву в Польщі в період Другої світової війни у статті Г.М. Сютя¹: явища, які століття тому видавалися унікальними, одиничними фактами, в умовах глобальної цифровізації інформаційного простору набули характеру масових, справляючи відчутний вплив і на суспільну свідомість, і на мову. У зв'язку із цією тенденцією гострої актуальності набуває проблема поширення лінгвістичних знань і мовної освіти загалом. Зазначимо, що має вона два виміри: глобальний та національний. Глобальний вимір визначає потреба плекати в молоді здатність вирізняти в інформаційному потоці дезінформацію, фейки, пропаганду, тобто формувати компетентності, здатні бути запобіжниками когнітивних корозій, спричинених лавиноподібним поширенням неправдивої інформації. З огляду на це посилення мовознавчого складника в сучасних освітніх моделях видається закономірною тенденцією суспільного розвитку². Національний вимір для України пов'язаний із ви-

¹ Сютя Г.М. (2025). Соціокультурні та лінгвістичні координати феномену «мова спротиву»: український вимір. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 273—293). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/igibag>

² Прикметно, що в переліку ключових компетентностей, які мають бути сформовані в українській школі відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020), першими визначено саме мовні, пор.: «1) вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння: здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм сучасної української літературної мови, типів мовної взаємодії, особливостей стилів мовлення інформаційних та художніх текстів, медіатекстів тощо; здобувати та опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел у різних освітніх галузях і контекстах, критично осмислювати її та використовувати для кому-

кликамаи воєнного часу, адже мова — основний компонент національної ідентичности, що в умовах екзистенційної війни набуває ваги безпекового чинника. Світоглядна ідея важливости лінгвістичних знань у формуванні національної ідентичности є наскрізною, зокрема, у статті Л.П. Гнатюк, що продовжує цикл публікацій дослідниці, присвячених обґрунтуванню «українськості» лексем *воздух, жизнь, звезда, если, побѣда, время, год, нельзя, послідній*. Причиною нерозуміння природи цих лексичних одиниць авторка вважає «відсутність елементарних знань з історії української мови», що, зрештою, «спотворює уявлення наших співвітчизників про власну національну ідентичність»³. Низький рівень лінгвістичних знань повсякчас дається взнаки і у сфері державного управління, про що розмірковує Ж.В. Колоїз, аналізуючи номінації в чинному «Класифікаторі професій», пор.: «Очевидним є те, що упорядники навряд чи керувалися настановою зберегти національну ідентичність української мови й діяли в межах, так би мовити, нормативно-правової бази. Бо інакше б вони не допустили такої кількості відхилень від чинних правописних норм. Низка агентивно-професійних найменувань як простих, так і складних чи складених, що містять у своїй структурі той чи той компонент, оформлені не за новою редакцією українського правопису (УП 2019), перехідний етап упровадження якого добігає кінця у травні 2024 року»⁴.

нікації в усній та письмовій формі, для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально, усвідомлюючи цінність української мови як мови взаємодії на всій території держави, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає вміння: здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм мови, особливостей основних стилів і жанрів мовлення, типів мовної взаємодії; здобувати і опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел, критично осмислювати її, використовувати в усній та письмовій комунікації для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження, спираючись на особливості міжкультурної комунікації та досвід комунікації державною мовою; відповідно до ситуації ефективно виражати ідеї, почуття, пояснювати та обговорювати факти, явища, події, обґрунтовувати свої погляди та переконання в усній і письмовій формі у різних особистісних і соціальних контекстах (побутових, навчальних, громадських тощо), спираючись на мовний і мовленнєвий досвід, мовні норми у спілкуванні, соціокультурні реалії та особливості міжкультурної комунікації» (Державний стандарт базової середньої освіти: <https://surl.lu/dqei hj>).

³ Гнатюк Л.П. (2025). Словотвірні гнізда з архаїчними вершинами *бедро, бодрий, брухо / брюхо, побіда* в історії української мови. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 11—22). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

⁴ Колоїз Ж.В. (2025). *Nomina agentis: особливості продукування та проблеми лексикографування*. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 96—120). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

Відзначаючи те спільне, що поєднує вміщені в монографії статті, наголосимо на соціальній зумовленості досліджуваних авторами мовознавчих проблем. З огляду на це не видається перебільшенням загальний висновок про те, що праця засвідчує новий тренд у мовознавчих науках, який полягає в потрактуванні принципу антропоцентризму в лінгвістичних дослідженнях. Як відомо, утвердження цього підходу ознаменувало розворот лінгвістики до людини, що виявилось в настанові аналізувати мовні явища крізь призму мовної діяльності людини. (Квінтесенцією ідеї, на якій у період становлення уgruntовано антропоцентричну лінгвістичну парадигму, є влучна цитата з І. Бодуена де Куртене: «Мова існує тільки в індивідуальних мізках, тільки в душах, тільки в психіці індивідів або осіб, що становлять певне мовне суспільство», наведена у статті С.П. Гірняк⁵. Цитата ця слугує своєрідним пунктиром, що окреслює логіку вивчення мови впродовж ХХ ст., тобто ДО часу появи глобального інформаційного простору.) Уявлення, суголосні тим, що їх обстоювали фундатори мовознавчої науки кінця ХІХ — початку ХХ ст., визначили вектор розвитку мовознавства у другій половині ХХ ст., спричинивши появу нових лінгвістичних дисциплін, застосування нових методів досліджень. Але, зрештою, утвердження антропоцентричного підходу, актуалізувавши зв'язки мови і суспільства, вочевидило той факт, що вивчення мов у зв'язку з мовною діяльністю людини отримало нові перспективи для осягнення сутності мови. Рецензована книжка засвідчує інший вимір антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства: праці авторів переконливо доводять, що мови здатні допомогти в пізнанні самої людини і суспільства загалом. Показовими у зв'язку із цим є розвідки Н.П. Дарчук «Автоматичний аналіз емоційного забарвлення українськомовного тексту», С.П. Бибик «Лексико-семантична група “міграція — переселення” в українській лексикографії: соціокультурні рефлексії», Є.А. Карпіловської «Поняття семантичного простору мови (семіохору) в працях Н.Ф. Клименко», Є. Сиротюка (Jerzy Sierociuk) «Co struktura oralnej twórczości słownej mywi o historii cywilizacji? / Що структура усної народної творчості говорить про історію цивілізації?», Ю.О. Цигвінцевої «Семантична калька як засіб збереження типологічних рис української номінації в умовах глобалізації», О.С. Бойван, Ю.П. Прокопенка «Перспективні напрями українсько-англійського словника для іноземців».

Соціальна зумовленість уміщених до колективної монографії розвідок виявляється також у без перебільшення грандіозному масиві емпіричного матеріалу, що оприявлює безпосередній зв'язок фактів і явищ української мови з історією та сьогоденням українського народу, глибоку вкоріненість української культури у глобальні процеси, спільність цивілізаційного поступу. Простежена й аргументовано доведена авторами адаптивність су-

⁵ Гірняк С.П. (2025). До питання про розмежування термінів *соціолект* і *жаргон* у сучасному мовознавстві. *Мови і мовознавство у ХХІ столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 729—754). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.luhir.org>

часної української мови на різних рівнях її системи до глобальних загроз і сучасних викликів демонструє невичерпний вітальний потенціал нашої мови. А рівень дослідження українською лінгвістикою нових явищ у розвитку мов визначає її перспективи як науки, що розвивається надзвичайно динамічно. Застосування нових методик дає змогу істотно поглиблювати навіть усталені, ґрунтовно розпрацьовані теоретичні засади дослідження мовних явищ, що вже давно перебувають у полі зору лінгвістів, прикладом чого слугує розвідка С.П. Гіряк «До питання про розмежування термінів *соціолект* і *жаргон* у сучасному мовознавстві». Аналіз процесів термінологізації понять «соціолект» і «жаргон» у терміносистемах української та інших мов спонукав дослідницю до обґрунтування релевантного критерію розмежування відповідних термінів — вплив позначуваних ними різновидів національної мови на розвиток літературного стандарту, зміну його норм, розширення лексичного складу загальнонаціональної мови.

Композиційної єдності рецензованій праці надає центральне поняття, у змістове поле якого потрапляють усі окремі розвідки, — поняття семіохору (семантичного простору), уведене до наукового обігу і розпрацьоване Н.Ф. Клименко. Обґрунтування поняття семіохору як системної одиниці нового типу — один із потужних внесків Ніни Федорівни до теорії мовознавства, що накреслив перспективи застосування нових методів вивчення української мови, зокрема й у зіставлення її з іншими мовами. Методологійний потенціал цього поняття Є.А. Карпіловська узагальнює у висновку: «Дослідження Ніни Федорівни Клименко, присвячені семантичному моделюванню об'єднань мовних одиниць (лексичних, словотвірних, фразеологічних), подають не лише оригінальні підходи до їхнього впорядкування в системі мови як відображенні певних фрагментів концептуальної і мовної картини світу українців, а й пропонують ефективні процедури для аналізу семантики мовних знаків і їхнього об'єднання за певними спільними семантичними ознаками в різного типу лексичні комплекси»⁶. Невипадковим вважаємо розміщення цієї розвідки саме «на екваторі» монографії — вона є своєрідною кульмінацією в розвитку ідей рецензованої книжки. Про поглиблення теорії семантичного простору мови свідчить розвідка О.А. Матковської, у якій проаналізовано функційно-прагматичний потенціал лексику сучасної української політики на прикладі семіохору «Держава»⁷.

⁶ Карпіловська Є.А. (2025). Поняття семантичного простору мови (семіохору) в працях Н.Ф. Клименко. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 414—428). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

⁷ Матковська О.А. (2025). Моделювання семантичного простору «Держава» як фрагмента лексику сучасної української політики. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 217—226). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

Рецензована монографія — це оригінальна та ретельно виконана праця, яка є безумовним успіхом авторського колективу. У ній засвідчено і сучасний теоретико-методологійний рівень українського мовознавства, і обшир завдань, що стоять попереду. Вона багата на ідеї, які спонукають до роздумів і накреслюють перспективу подальших лінгвістичних студій. Книжка, безперечно, буде цікавою не лише для мовознавців, а й для широкого кола читачів.

Рецензію отримано 10.01.2026
Рецензію схвалено 19.03.2026
Рецензію опубліковано 08.04.2026

Oksana Danylevska, Doctor of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: od3556261@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7847-8499>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF UKRAINIAN
LANGUAGE STUDY IN THE SCIENTIFIC WORK
OF NINA FEDORIVNA KLYMENKO: DEVELOPMENT
AND LINGUISTIC PERSPECTIVES

Review of: *Languages and Linguistics in the 21st Century: New Phenomena — New Tasks. To the 85th Anniversary of the Birth of Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Nina Fedorivna Klymenko*

Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy,
2025 (in Ukrainian).